

Jan Lewandowski

Lublin

Okupacja austriacka w Królestwie Polskim (1914–1918)

Lata I wojny światowej były dla ziem Królestwa Polskiego okresem „między pełną niewolą a pełną niepodległością”¹. Mimo wojennych ograniczeń w wielu dziedzinach życia społecznego, politycznego i kulturalnego dokonał się, w porównaniu z latami panowania rosyjskiego, istotny postęp. Polegał on na bujnym, niekiedy wręcz burzliwym rozwoju różnych form i przejawów życia społecznego, politycznego i kulturalnego. Bardziej złożona jest ocena tych lat pod względem gospodarczym, okres wojny bowiem obejmował zniszczenia, związane z działaniami militarymami lat 1914–1915, oraz wyludnienie, sięgające na terenach okupacji austriackiej na wschód od Wisły ok. 1/3 ludności, a w poszczególnych powiatach nadbużańskich nawet powyżej 1/2 przedwojennego stanu mieszkańców². Po stabilizacji sytuacji wojennej na tym terenie, w latach 1915–1918, nastąpiła intensywne, niekiedy wręcz rabunkowa, eksploatacja okupowanych ziem. W polityce gospodarczej austriackich władz okupacyjnych można dostrzec także elementy korzystne z punktu widzenia interesów przyszłego państwa polskiego. Aby skutecznie eksploatować zasoby gospodarcze „Feideslandu”, jak określano ziemie Królestwa Polskiego, trzeba było odbudować zniszczoną sieć komunikacyjną, rozbudować ją, a także powiązać z systemem komunikacyjnym Austro-Węgier, co w tym przypadku oznaczało budowę połączeń drogowych i kolejowych z Galicją.

Na działalność austro-węgierskich władz okupacyjnych w Kongresówce, postawę społeczeństwa tego obszaru wobec okupanta i stanowiące niejako wypadkową tych działań i postaw przemiany w sferze społecznej, gospodarczej, kulturalnej i politycznej wpływały wielorakie uwarunkowania, o bardzo zróżnicowanym charakterze.

¹ Z obszernej literatury tematu, obejmującej zarówno okupację austriacką, jak i pozostałe ziemie Królestwa Polskiego, czy też całość ziem polskich, podstawowe znaczenie mają: *Polska w czasie wielkiej wojny 1914–1918*, pod red. M. Handelsmana, t. 2–4, Warszawa 1932–1939; J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914–1918*, Warszawa 1978; J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, wyd. 3, Warszawa 1973; J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką*, Warszawa 1980; J. Lewandowski, *Królestwo Polskie wobec Austro-Węgier 1914–1918*, Warszawa 1986. Z literatury austriackiej: A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen*, Wien 1935.

² J. Lewandowski, *Zmiany w strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności Lubelszczyzny w czasie I wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” sec. F, 1991/1992, vol. 46/47.

Polityka władz okupacyjnych miała charakter doraźny. Austro–Węgry, podobnie jak ich niemiecki sojusznik, nie miały przed wybuchem wojny wyraźnie sprecyzowanych planów politycznych w stosunku do Kongresówki, nie było jej też w wykazie przyszłych zdobyczy wojennych. Bieżącą politykę kształtowała, poza aktualną sytuacją wojenną, z jednej strony pogłębiająca się zależność monarchii habsburskiej od jej silniejszego, niemieckiego sojusznika, ale też, z drugiej, rywalizacja austriacko–niemiecka wokół „Polenfrage”, konieczność uzgodnień wielu poczyniń w sferze „wielkiej polityki”, wzajemna niechęć i nieufność, jeśli nie paralizująca, to przynajmniej bardzo spowalniająca wspólne działania wobec Królestwa Polskiego. Dotyczyło to całej „polityki aktu 5 listopada 1916 r.” (powołanie Tymczasowej Rady Stanu, Rady Regencyjnej, jej rządu, ustalenie składu i uprawnień tych ciał itd.). Wśród czynników międzynarodowych należy także wymienić wzgląd na Rosję, a także przyjęte jeszcze przed wojną normy prawa międzynarodowego, określające prawa i obowiązki okupanta na zajętych terytorium nieprzyjacielskim³.

Drugą grupę czynników można określić jako „wewnątrzaustrzyackie”, związane ze skomplikowaną sytuacją wewnętrzną podwójnej monarchii w latach „wielkiej wojny”. Można tu zacząć od niechętnej postawy polityków węgierskich wobec jakichkolwiek prób przebudowy monarchii, zagrażających dualizmowi i pozycji węgierskiej części państwa w monarchii habsburskiej. Kolejny „wewnątrzaustrzyacki” czynnik to dominująca rola kręgów wojskowych w określaniu kształtu okupacyjnego aparatu administracyjnego i wyraźnej dominacji w tym aparacie zarówno czynnika wojskowego, jak i zadań związanych z prowadzeniem wojny, poczynając od zapewnienia bezpieczeństwa na bliższym, czy dalszym zapleczu frontu, poprzez ograniczanie działalności politycznej, po rabunkową nieraz eksploatację gospodarczą na rzecz armii i głodującej ludności Przedlitawii. Wielonarodowościowa kompozycja cesarskiej i królewskiej (dalej: c. i k.) monarchii znajdowała odbicie w składzie aparatu administracyjnego, ale także w ścieraniu się w Wiedniu wpływów politycznych przywódców poszczególnych narodów i konieczności liczenia się z wpływami czy to Polaków, czy też Ukraińców. Rosnąca w czasie wojny rola armii w życiu politycznym Austro–Węgier, ale też jednocześnie postępująca jej słabość, czy wręcz rozkład, także znajdowały specyficzne odzwierciedlenia na okupowanych terenach⁴.

Czynnik „miejscowy” — to warunki społeczno–polityczne na zajmowanych terenach Kongresówki. Na obszarze około 43 tys. km² mieszkało, według spisu z 15 października 1916 r., 3 495 661 osób, z czego z rolnictwa utrzymywało się 2 384 751, z rzemiosła i przemysłu 607 220 oraz z handlu 245 861⁵. Teren okupacji miał charakter rolniczy — powyżej 50 tys.

³ L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej*, Warszawa 1962; *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch–ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928; I. Gonda, *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren (1916–1918)*, Budapest 1977; K. Szokolay, *Koncepcje federacyjne na Węgrzech a sprawa polska w latach 1917–1918*, w: *Niepodległość Polski w roku 1918 a procesy państwowotwórcze w Europie Środkowo–Wschodniej*, red. nauk. Z. Mańkowski, Lublin 1996, s. 9–16.

⁴ H. Batowski, *Rozpad Austro–Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, wyd. 2, popr. i uzupeł., Kraków 1982; C. Führ, *Das k. u. k. Armeekorps und die Innenpolitik in Österreich 1914–1917*, Graz 1968; Z. A. Zeman, *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914–1918*, München 1963; R. G. Plaschka, H. Haselsteiner, A. Suppan, *Innere Front. Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, Bd. 1–2, München 1974.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Militärgeneralgouvernement in Lublin (dalej: MGGL), Wirtschaftliche Sektion (dalej: WS) 528, k. 70. Volszählung 1916. Die Bevölkerung nach

mieszkańców liczyły tylko Lublin (81 198) i Radom (51 648), i to po włączeniu w ich granice dotychczasowych przedmieść⁶. Zagłębie Dąbrowskie, w większej swej części znalazło się w granicach okupacji niemieckiej, podobnie jak Warszawa i Łódź.

Do maja 1915 r. okupacja austro-węgierska obejmowała zaledwie kilka powiatów w południowo-zachodniej części Królestwa Polskiego. W miarę ofensywy państw centralnych jej obszar powiększał się. C. i k. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Polsce, powołane 1 IX 1915 r. i po miesiącu przeniesione z Kielc do Lublina, obejmowało do czerwca 1916 r. 24 powiaty, a po włączeniu nadbużańskich terenów administrowanych przez komendy etapowe armii w polu (Chełm, Hrubieszów i Tomaszów) 27 powiatów, graniczących na południu z Galicją, na zachodzie i północy z okupacją niemiecką, a na wschodzie z okupowanymi przez c. i k. armie powiatami wołyńskimi.

Okupacja spowodowała nowy podział administracyjny i gospodarczy jednolitego dotychczas Królestwa i włączenie zaboru rosyjskiego w działania mechanizmów państwowych mocarstw centralnych, traktujących obszar Kongresówki inaczej niż te ziemie polskie, które od lat znajdowały się w ich granicach i które uznawały za integralne części swoich państw. Zmieniły się więc *de facto* granice rozbiorowe, a okupacja austriacka w Królestwie w pewnej mierze ułatwiła zacieranie „galicyjsko-królewickiej” granicy rozbiorowej w niepodległym państwie polskim.

Okupacyjny aparat administracyjny w Królestwie podlegał c. i k. Naczelnej Komendzie Armii, co decydowało o przewadze czynnika wojskowego nad cywilnym. Oznaczało to także bardzo małą samodzielność Generalnego Gubernatorstwa, które tylko za pośrednictwem swej władzy zwierzchniej mogło się kontaktować z innymi władzami Austro-Węgier.

Przewaga czynnika wojskowego nad cywilnym istniała także na szczeblu powiatu, gdzie okupant stworzył również własny aparat administracyjny, w postaci komendy powiatowej (Kreiskommando), skupiającej w swoich rękach zadania wojskowe, gospodarcze i administracyjne. Władza wojskowa i administracyjna koncentrowała się w rękach komendanta powiatu, którym był starszy oficer (podpułkownik lub pułkownik) albo nawet generał. Zachowane zostały w zasadzie dotychczasowe granice powiatów i gmin, przy czym przyjęto stan sprzed utworzenia guberni chełmskiej⁷.

Organizacja gminy wiejskiej, podporządkowanej władzom powiatowym, nie uległa zmianie. W miastach natomiast władze okupacyjne uznały początkowo, utworzone przeważnie przez komitety obywatelskie, magistraty i rady miejskie. Zlikwidowano je w większości w końcu 1915 lub na początku 1916 r., zastępując mianowanymi ciałami doradczymi, podległymi komisarzom rządowym. W sierpniu 1916 r. miasta okupacji otrzymały samorząd, w czterech największych (Lublin, Radom, Kielce i Piotrków) pochodzący z kurialnych wyborów, w pozostałych 34 — z nominacji władz okupacyjnych. W rok później utworzono samorząd powiatowy, podporządkowany ściśle, podobnie jak miejski, władzom okupacyjnym. Latem 1918 r. prze-

Berufen. Z innych źródeł utrzymania korzystały stosunkowo niewielkie grupy ludności. Obszerny zespół MGGL zawiera bogate informacje o sytuacji na terenie okupacji austriackiej, ale także o położeniu politycznym na terenie niemieckiego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego. Z materiałów austriackich najważniejsze znaczenie mają archiwalia wiedeńskie: zespół Politisches Archiv des Ministerium des Äusseren (1848–1918) w Haus — Hof — und Staatsarchiv i zespół Armeeoberkommando (1914–1918) w Kriegsarchiv.

⁶ AGAD, MGGL WS 528, k. 36. Volkszählung 1916. Gemeinde über 50.000 Einwohner.

⁷ Zmiany granic dotyczyły powiatów przy granicy z okupacją niemiecką (Dąbrowa, Radomsko).

prowadzono wybory samorządowe w miastach, w których dotychczasowe rady pochodziły z nominacji.

Kadry okupacyjnej administracji stanowili funkcjonariusze wojskowi i cywilni. Wśród wojskowych nie wszyscy mieli niezbędne na zajmowanych stanowiskach kwalifikacje administracyjne, co powodowało, że w powiatach czynnik fachowy, cywilny, odgrywał niejednokrotnie podrzędną rolę. W wielu komendach powiatowych istniał konflikt między elementem cywilnymi przeważnie Polakami z Galicji, a kadrą wojskową, w większości niepolską. Sytuacja ta zmieniała się stopniowo, od połowy 1916 r., na korzyść elementu polskiego, zwłaszcza w okresie, kiedy stanowisko generalnego gubernatora wojskowego piastował gen. Stanisław Szeptycki (maj 1917–luty 1918). Cechą charakterystyczną aparatu okupacyjnego były także częste zmiany organizacyjne i w obsadzie stanowisk. Ilustruje to *casus* generalnego gubernatora. Oprócz Szeptyckiego stanowisko to piastowało jeszcze trzech innych generałów c. i k. armii: Erich Diller (wrzesień 1915–maj 1916), Karl Kuk (maj 1916–maj 1917) i Anton Lipošćak (luty–listopad 1918 r.).

Wojenne warunki, w jakich powstawał zarząd okupacyjny, jego tymczasowy, z definicji samej okupacji, charakter i wreszcie stawiane przed nim zadania — wszystko to powodowało, że podstawowe oparcie dla okupacyjnej władzy stanowiło wojsko, żandarmeria oraz aparat fiskalny i gospodarczy.

Zadania wojskowe Generalnego Gubernatorstwa polegały na utrzymywaniu na swoim terenie około 150 000 żołnierzy, czuwaniu nad ich dyscypliną i wyszkoleniem i wykorzystaniu ich do służby granicznej, wartowniczej i asystencyjnej oraz do zadań gospodarczych, w tym także do prac polowych w rolnictwie. Należały tutaj także sprawy jeńców wojennych (rosyjskich, potem także włoskich) i wykorzystania ich do prac na terenie okupacji. W ramach zadań wojskowych prowadzono także prace fortyfikacyjne na linii Wisły i Bugu.

Razem z wojskiem liczebność całego aparatu okupacyjnego można szacunkowo określać w granicach od 170 do 200 tys. Można też wskazać na tendencje i wydarzenia wpływające na liczebność personelu administracyjnego. Systematycznie rozbudowywano aparat skarbowy i gospodarczy. Ten ostatni uległ pewnej redukcji w drugiej połowie 1917 r., po utworzeniu central handlowych Krajowej Rady Gospodarczej i został ponownie zwiększony po ich likwidacji wiosną 1918 r. Jesienią 1917 r. przekazanie sądownictwa i szkolnictwa w ręce polskie spowodowało zmniejszenie stanu liczebnego odpowiednich kategorii urzędników Zarządu Wojskowego, przy czym warto zaznaczyć, że wielu z nich przeszło wówczas do służby „królewsko–polskiej” w oświacie i wymiarze sprawiedliwości.

Przewaga elementu wojskowego nad cywilnym i ściśle podporządkowanie Generalnego Gubernatorstwa naczelnym władzom wojskowym monarchii naddunajskiej to najistotniejsze cechy różniące okupacyjną administrację austriacką od niemieckiej. W Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim kierownikiem administracji był szef cywilny, podległy generalnemu gubernatorowi, a na czele administracji powiatowej stał cywilny szef powiatu, z reguły urzędnik ze stażem administracyjnym, całkowicie niezależny od władz wojskowych. Porównanie sprawności funkcjonowania i fachowości administracji obu okupacji, dokonywane jeszcze w latach wojny, wypadło zwykle na niekorzyść austriackiej, podobnie jak porównanie wartości sił wojskowych obu okupacji⁸.

⁸ W. Szwarz, *Okupacyjny zarząd niemiecki w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915–1918)*, Lublin 1971 (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie).

okupacji. Najwięcej płodów rolnych wywożono w latach gospodarczych 1915–1916 i 1916–1917. Wywóz obejmował od 60 do 100% skupionych artykułów. Wyraźny spadek wywozu nastąpił w roku gospodarczym 1917–1918. Było to związane z przekazaniem skupu miejscowym centralom, powołanym przez Krajową Radę Gospodarczą, a potem dezorganizacją skupu, kiedy Krajowa Rada Gospodarcza i jej centrale, protestujące przeciw decyzjom brzeskim i bojkotujące władze okupacyjne, zostały wiosną 1918 r. rozwiązane.

Mimo starań władz okupacyjnych, dążących do podniesienia produkcji rolnej, nastąpił jej spadek, obniżenie plonów zbóż, kultury rolnej i pogłowia inwentarza żywego. Trzeba przy tym brać pod uwagę, że Austriacy zastali zarówno rolnictwo, jak przemysł w znacznej mierze zdewastowane. W odniesieniu do rolnictwa byli żywotnie zainteresowani we wzroście jego produkcji i podejmowali wysiłki w tym kierunku, jednak rezultaty rabunkowej eksploatacji olnictwa wyraźnie pogłębiły skutki zniszczeń wojennych.

Eksploatacja okupowanego terenu obejmowała także przymusowe wykorzystanie siły roboczej, czy to doraźnie, kiedy na gminy wiejskie i miejskie nakładano obowiązek dostarczenia robotników do określonych prac, czy też w sposób bardziej zorganizowany i systematyczny, w postaci tzw. Oddziałów Robotników Cywilnych. Sposób werbunku do tych oddziałów i warunki w nich panujące były jedną z wielu przyczyn narastającej niechęci, czy wręcz nienawiści do nowych władz¹².

Wprowadzane od pierwszych tygodni działalności zarządu okupacyjnego ograniczenia w obrocie żywnością, określanie norm spożycia dla producentów i konsumentów, wyznaczanie cen maksymalnych i kontyngentów dostaw po zaniżonych cenach, wreszcie brak wielu artykułów pierwszej potrzeby powodowały wzrost cen, zarówno oficjalnych, jak i czarnorynkowych, zubożenie szerokich kręgów ludności, zwłaszcza w miastach. Reakcją na cały system reglamentacji był szeroko rozumiany nielegalny handel. Obejmował on „szmugiel”, czyli nielegalny obrót artykułami pierwszej potrzeby, po odpowiednio wysokich cenach, na terenach objętych okupacją, a także przemysł. Ten ostatni uzyskał dodatkowy impuls w postaci nowych granic okupacyjnych i związanych z tym różnic cen, zarówno między okupacją austriacką i niemiecką, jak też między bliższym i dalszym trenem wojennym, zajmowanym przez c. i k. armie. Ożywił się przemysł przez starą granicę między Galicją a Królestwem. Wysiłki władz w celu zwalczania, czy chociażby ograniczenia tego zjawiska nie przynosiły widocznych rezultatów mimo powołania w 1917 r. specjalnej policji gospodarczej, noszącej szumną nazwę „gospodarczej służby wywiadowczej” (Wirtschaftliche Nachrichtendienst). Nielegalny handel, zarówno uprawiany przez pojedyncze osoby, często pozbawione przez system reglamentacji dotychczasowych źródeł utrzymania, jak i zorganizowany na dużą skalę, z wykorzystaniem transportu kolejowego, a nawet lotnictwa, jest jedną z barwnych i mniej znanych kart dziejów I wojny światowej.

Trudności komunikacyjne spowodowały, że musiano znaczną część płodów rolnych przerabiać na miejscu, dlatego też przemysł spożywczy ucierpiał w mniejszym stopniu niż inne gałęzie wytwórczości. Ograniczeniom poddano cukrownie, browary i gorzelnie, natomiast intensywnie pracowały olejarnie, przetwórnice pasz treściwych, cykorii, krochmalnie, krajalnie i suszarnie ziemniaków i jarzyn.

¹² Nieco szerzej na ten temat: J. Lewandowski, *Masowe wystąpienia antyokupacyjne w Królestwie Polskim w latach 1915–1918 (okupacja austriacka)*, „Folia Societatum Scientiarum Lublinensis” 1988, vol. 30, Hum., 1–2, s. 3–9.

Pozycja generalnego gubernatora warszawskiego była też znacznie silniejsza niż jego lubelskiego odpowiednika. Beseler, który zajmował to stanowisko przez cały okres istnienia Generalnego Gubernatorstwa w Warszawie miał władzę dowódcy armii (generalny gubernator lubelski — dowódca korpusu), a co istotne — podlegał bezpośrednio cesarzowi. Dawało mu to znaczną samodzielność wobec czynników wojskowych i rządowych Rzeszy. Nierówność pozycji obu generalnych gubernatorów była jaskrawo widoczna w czasie rokowań między ich przedstawicielami, kiedy to Austriacy każdą swą decyzję musieli na bieżąco uzgadniać z kierowniczymi czynnikami dualistycznej monarchii.

Mieszkańcy c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego najdotkliwiej odczuwali rządy okupacyjne w dziedzinie gospodarczej. Rozbudowywany aparat administracji gospodarczej oraz cały system ograniczeń, reglamentacji, rekwizycji, zajęć i przymusowych dostaw, wprowadzany kolejnymi rozporządzeniami, zmierzał do wydobycia z okupacji możliwie największej ilości surowców dla przemysłu wojennego monarchii i żywności na zaopatrzenie armii i ludności Austrii⁹. Najbardziej postępowanie to odczuł miejscowy przemysł, już przez sam fakt wojny odcięty linią frontu od wielu dotychczasowych źródeł surowców i rynków zbytu, a z surowców miejscowych ograbiany przez okupanta.

Nowe władze były zainteresowane głównie w produkcji surowców, co znalazło instytucjonalny wyraz w utworzeniu jeszcze na początku 1915 r. Wojskowego Urzędu Górniczego w Dąbrowie, podporządkowaniu mu większości przemysłu surowcowego okupacji, a wreszcie w wyłączeniu tej instytucji z Generalnego Gubernatorstwa i podporządkowaniu jej bezpośrednio Naczelnej Komendzie Armii.

Wydobycie węgla, którego produkcją władze austriackie były najbardziej zainteresowane, kształtowało się następująco: 1915 r. — 1 630 tys. t, 1916 — 2 570 i 1917 — 2 460¹⁰. Znamienne było przeznaczenie wydobytego węgla: 58% otrzymywała kolej, 9,3% wojsko, 11% konsumenci polscy i 5,6% cywilni konsumenci austriaccy. Na skalę przemysłową produkowano też na terenach objętych okupacją austriacką żelazo, ołów i cynk. Wydobywano także rudę żelaza i cynku. W 1915 r. wywóz rudy i surowki cynku objął nie tylko bieżącą produkcję, ale także zapasy z lat poprzednich¹¹.

Obok Wojskowego Urzędu Górniczego politykę przemysłową władz okupacyjnych realizowała Centrala Surowców, będąca jednocześnie samodzielnym przedsiębiorstwem i organem zarządu wojskowego.

Eksploracja w rolnictwie także była wszechstronna i bezwzględna; tworzyła cały system norm prawnych i instytucji gospodarczych, wśród których główną rolę odgrywała Centrala Spożytkowania Płodów Rolnych. Zakazem wolnego obrotu i przymusowych kontyngentów po zaniżonych cenach, nakładanych na producentów, obejmowano coraz to nowe płody rolne. Dane władz okupacyjnych dotyczące ściągniętych zbóż, ziemniaków, pasz, jarzyn, olejów i roślin oleistych obejmują też informacje o ilościach tych produktów wywiezionych z terenu

⁹ Podstawowym źródłem do badania polityki gospodarczej okupanta są dzienniki urzędowe. Centralny charakter (dla całej okupacji) miały: „Dziennik Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce” (1915–1918) i „Dziennik Rozporządzeń c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego dla austriacko-węgierskiego obszaru okupowanego w Polsce” (1915–1916). Komendy obwodowe wydawały własne dzienniki. Informacje o sprawach gospodarczych zawierają też „Wiadomości c. i k. Zarządu Obrotu Towarowego dla austriacko-węgierskiego obszaru okupacyjnego w Polsce” (1915–1917) i „Wiadomości Gospodarcze” (1918).

¹⁰ A. Hausner, op. cit., s. 376.

¹¹ AGAD MGGL Präsidium (dalej: Pr.) 748, s. 428. Bergwesen.

Słaba sieć komunikacyjna była przeszkodą w pełnej eksploatacji okupowanego terenu. Dotkliwie odczuwano niedostatek połączeń kolejowych i drogowych między Królestwem i Galicją, jak i w samym Królestwie. Trudności komunikacyjne powodowały zaleganie przy kopalniach wydobytego już węgla i niemożność wywiezienia ściągniętej już produkcji rolnej, zwłaszcza ziemniaków.

Wkrótce po wkroczeniu oddziałów austro-węgierskich do Kongresówki podjęto odbudowę istniejących linii komunikacyjnych i budowę nowych połączeń. Latem i jesienią 1915 r. zostały uruchomione, po odbudowie lub przebudowie (poza koleją warszawsko-wiedeńską pozostałe linie miały w czasach rosyjskich szeroki tor) koleje normalnotorowe. Przystąpiono do budowy nowych linii: Rozwadów–Kraśnik, Bełzec–Rejowiec, Zawada–Zamość–Hrubieszów i Ostrowiec–Sandomierz. Większość prac ukończono do jesieni 1916 r. Liczba połączeń kolejowych między Galicją a Królestwem wzrosła z jednego do pięciu. Latem 1915 r. przystąpiono do budowy sieci kolejek wąskotorowych. Prace te trwały do 1918 r.¹³

Latem 1916 r. opracowano w Generalnym Gubernatorstwie plan budowy dróg bitych, zakładający budowę nowych odcinków o długości około 500 km. Plan ten realizowano do końca okupacji. Najważniejsze zbudowane trakty to: Warka–Kozienice–Ożarów–Koprzywnica, Kielce–Ożarów, Pińczów–Działoszycy–Koszyce, Koniecpol–Pilica–Strzemieszyce i Lublin–Kraśnik–Annopol. Odbudowano lub zbudowano mosty na Wiśle w Sandomierzu, Dęblinie, Puławach i Annopolu¹⁴.

Wykorzystywano Wisłę jako arterię komunikacyjną, tworząc tzw. Flotyllę Wiślaną, która w 1916 r. dysponowała 7 parostatkami, 7 łodziami motorowymi i ok. 240 łodziami i galarami. Flotyllę Wiślaną wykorzystywano głównie do transportu kamienia drogowego, płodów rolnych i węgla oraz przy regulacji Wisły i przy pracach fortyfikacyjnych, zwłaszcza w okolicach Dębina¹⁵.

Pogarszającej się sytuacji materialnej ludności towarzyszyła narastająca aktywność społeczeństwa w wielu obszarach życia społecznego, poczynając od akcji ratunkowej, poprzez sferę oświaty, kultury, a na szeroko rozumianym życiu politycznym kończąc. Mimo trudnych wojennych warunków, możliwości działania na polu polityki, kultury i samorządu były w latach 1915–1918 zdecydowanie większe niż pod panowaniem rosyjskim. Już w 1915 r. zatarto zewnętrzne ślady rusyfikacji — polski stał się językiem wykładowym całej sieci szkolnej, gminy decydowały o języku swego urzędowania, czyli w praktyce także używały języka polskiego, władze okupacyjne w kontaktach z ludnością posługiwały się także polskim.

Po perturbacjach, związanych z działaniami wojennymi i ewakuowaniu przez Rosjan prawie całego personelu nauczycielskiego szkół publicznych, nastąpił wręcz burzliwy rozwój szkolnictwa elementarnego i średniego, publicznego i prywatnego. Szkoły wszystkich szczebli cierpiały na brak kadry nauczającej, uzupełnianej w znacznym stopniu nauczycielami z Galicji. W 1917 r. na miejsce ewakuowanego do Rosji puławskiego Instytutu Rolnego i Leśnego, powołano, rozporządzeniem generalnego gubernatora Szeptyckiego, Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego, a jego dyrektorem został profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wy-

¹³ AGAD MGGL Pr. 748, s. 454–455. Verkehrswesen. Do początku 1918 r. Zarząd Wojskowy zbudował na terenach objętych okupacją 249 km linii normalnotorowej i 314 km wąskotorowej.

¹⁴ A. Hausner, op. cit., s. 364.

¹⁵ J. Lewandowski, *Środkowa Wisła w planach i działaniach armii austro-węgierskiej w czasie I wojny światowej*, w: *Rola militarna Wisły w dziejach Polski, cz. 2 (1864–1939)*, pod red. K. Myślińskiego, Warszawa 1991, s. 53–70.

bitny biochemik, Leon Marchlewski¹⁶. W końcowych miesiącach okupacji zapoczątkowano prace związane z powołaniem uniwersytetu w Lublinie.

Ożywienie objęło także takie przejawy życia kulturalnego, jak amatorski ruch artystyczny, ruch wydawniczy, a zwłaszcza prasę, przy czym obok nowych tytułów prasy legalnej, publikowano prasę i druki ulotne omijające cenzurę¹⁷. Na przykładzie szkolnictwa i lokalnej prasy można obserwować współpracę i stopniową integrację miejscowej inteligencji z przybyszami z Galicji. Przykładów dostarcza zarówno główny ośrodek życia politycznego i kulturalnego okupacji austriackiej — Lublin, jak również Piotrków, czy też Zamość. W tym ostatnim powstało interesujące środowisko kulturalne, mające swoją kontynuację także po roku 1918. Było ono złożone z inteligentów „miejscowych” i przybyłych z Galicji wojskowych i nauczycieli szkół średnich. Koncentrowało się głównie wokół założonej przez braci Stefana i Zygmunta Pomarańskich „Kroniki Powiatu Zamojskiego” (późniejsza „Tekka Zamojska”), przy czym warto dodać, że w trzynastotysięcznym Zamościu w latach 1917–1918 ukazywały się także „Nowiny Zamojskie” i „Gazeta Zamojska”. Władze okupacyjne publikowały swoje rozporządzenia i informacje w dwujęzycznym „Dzienniku Urzędowym”¹⁸.

Ożywienie życia kulturalnego i politycznego objęło również ludność żydowską, której przedstawiciele uczestniczyli w działalności komitetów obywatelskich, a także prowadzili własną akcję ratunkową. Istotny był ich udział w radach miejskich, zarówno tych mianowanych przez władze okupacyjne, jak i pochodzących z wyborów. Wybory do rad miejskich w 1916 i 1918 r. były okazją do zaprezentowania całej różnorodności kierunków politycznych wśród wyznawców religii mojżeszowej. Pojawiły się także nowe tytuły prasy żydowskiej w języku polskim i jidisz¹⁹.

Polityka władz austriackich sięgała bardzo głęboko w życie ludności okupowanej i była prowadzona w wielkiej skali (proklamacja 5 XI 1916 r., powołanie Tymczasowej Rady Stanu i innych polskich ciał państwowych, pokój brzeski), jak i w średniej (samorząd miejski i powiatowy) i wreszcie małej (ograniczenia cenzury, eksploatacja gospodarcza prowadzona często z użyciem przemocy, praca przymusowa). Zarówno wydarzenia wojenne, jak i działania władz austro-węgierskich, poczynając od centralnych instytucji monarchii, poprzez Generalne Gubernatorstwo, do powiatów i ich ekspozytur gminnych — wszystko to wciągało w obręb polityki, na różnych szczeblach, coraz to szersze kręgi ludności.

Na postawę okupowanego społeczeństwa wobec nowej władzy główny wpływ wywierały, jak się wydaje, w mniejszej mierze posunięcia c. i k. władz w sferze wielkiej polityki, które docierały przede wszystkim do kręgów aktywnych politycznie, niż ich działania na polu

¹⁶ DRZW, cz. 20 z 2 X 1917 r.

¹⁷ Obszerne informacje na temat prasy legalnej i nielegalnej, w tym także żydowskiej zawierają raporty prasowe (Pressberichte), sporządzane przez Biuro Prasowe Generalnego Gubernatorstwa. Komplet takich raportów dla okresu od czerwca 1917 r. do września 1918 r.: Kriegsarchiv Armeekorpskommando/Quartiermeisterabteilung Militärverwaltung (dalej: AOK/QA MV) v. 1917 nr 60/1–11 i AOK/QA MV v. 1918, nr 1–7.

¹⁸ Szerzej na ten temat: J. Lewandowski, *Koniec obcego panowania*, w: *Zamość. Z przeszłości twierdzy i miasta*, pod red. A. Kopyrukowniaka i A. A. Witusika, Lublin 1980, s. 212–216.

¹⁹ J. Lewandowski, *Zmiany w sytuacji ekonomicznej i politycznej ludności żydowskiej w Królestwie Polskim na terenie okupacji austriackiej*, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, pod red. K. Pilarczyka, Kraków 1997, s. 257–266; K. Zieliński, *Życie kulturalne ludności żydowskiej na Lubelszczyźnie w latach pierwszej wojny światowej*, Lublin 1998 (maszynopis pracy doktorskiej w Instytucie Historii UMCS w Lublinie).

gospodarczym, dające się dotkliwie odczuć na codzień, nieraz z użyciem przymusu (rekwizycje). Powodowały one najpierw zaskoczenie, a potem coraz większą niechęć i nienawiść szerokich kręgów ludności, wyrażające się czy to w biernym oporze, czy też w czynnych wystąpieniach antyokupacyjnych, przybierających na sile w miarę trwania okupacji. Wystąpienia te miały coraz częściej charakter polityczny, co wskazuje na szczególnie wyraźne powiązania między pogarszającą się sytuacją ekonomiczną ludności a jej postawą polityczną.

Przed wybuchem wojny stosunek partii i ludności Kongresówki do monarchii naddunajskiej kształtowały przede wszystkim takie czynniki, jak antypolska polityka caratu, sytuacja polityczna i gospodarcza ziem zaboru austriackiego i międzynarodowa pozycja Austro-Węgier. W kręgu orientacji austriackiej znalazły się partie niepodległościowe Kongresówki, zdecydowane na walkę przeciw Rosji, w obozie przeciwników zaś c. i k. monarchii i orientacji austriackiej skupiły się ugrupowania dążące do zwycięstwa państwa carów i zjednoczenia ziem polskich pod berłem Romanowów. Z państwem Franciszka Józefa jego zwolennicy wiązali rachuby na wyzwolenie Kongresówki spod panowania rosyjskiego, uzyskanie dla niej i Galicji statusu Węgier, czyli możliwości pełnego rozwoju życia narodowego, kulturalnego i politycznego.

Pierwsze miesiące i lata wojny przyniosły wiele gorzkich rozczarowań zwolennikom obu orientacji. Klęsce Rosjan towarzyszyła barbarzyńska taktyka „spalonej ziemi” we wschodniej części Królestwa i wyjazd znacznej części kierownictwa orientacji, nazywanej „szerokotorową”. Ze strony austriackiej nie było oczekiwanej proklamacji w sprawie polskiej. Warszawa została zajęta przez wojska niemieckie, Królestwo podzielone na dwie okupacje, a sytuacja materialna ludności uległa drastycznemu pogorszeniu. Obawy przed „powrotem Taty”, czyli wojsk rosyjskich, żywe także jeszcze w 1916 r., rodziły powściągliwość wobec nowych władz i postawę określaną hasłem „sami sobie”²⁰.

Nie oznaczało to jednakże bierności politycznej społeczeństwa w nowych warunkach. Legalnego charakteru (aczkolwiek z zachowaniem elementów konspiracji) nabrało życie polityczne, dotychczasowe struktury wychodziły z konspiracji, tworzone nowe instytucje, dostosowane do zmieniających się warunków. Dążenie do posiadania własnej państwowości artykułowano zarówno w skali ponadzaborowej — taki charakter miały Legiony Polskie i takż usiłowano nadać galicyjskiemu Naczelnemu Komitetowi Narodowemu — jak i w skali Kongresówki — poprzez deklaracje nowych organizacji międzypartyjnych, takich jak Centralny Komitet Narodowy, Międzypartyjne Koło Polityczne, Wydział Narodowy Lubelski, lubelski Klub Polski, a także oświadczenia poszczególnych partii politycznych. Wobec braku deklaracji państw centralnych co do przyszłości ziem polskich przyjęto taktykę budowania państwowości polskiej „od dołu” — przez tworzenie i umacnianie struktur samorządowych, rozwój sieci oświatowej i odbudowę życia gospodarczego w nowych warunkach. Rozbudowywano infrastrukturę życia politycznego (związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, gimnastyczne, straże pożarne itp.), wykorzystując w tym celu sieć werbunkową (aktywiści) oraz instytucje

²⁰ Jesienią 1915 r. nastroje rozczarowania wobec nowych władz były żywe w obu okupacjach. Znalazły one swoiste odbicie w popularnych, powstałych wówczas wierszykach. W Lublinie mówiono: „Za cesarza Mikołaja — była kielbasa i jaja/ a za cesarza Franciszka — nie ma co włożyć do pyska (J. Hupka, *Z czasów wielkiej wojny. Pamiętnik niekomatanta*, wyd. 2, Lwów 1937, s. 155). Bardziej refleksyjny tekst krążył we wrześniu 1915 r. w Warszawie: „Idzie Polak brzegiem Wisły i tak sobie дума: /Co lepszego dla Ojczyzny, cholera [Rosjanie — J. L.], czy dżuma” [Prusacy — J. L.], AGAD MGGL Pr. 4, k. 394. Warschauer Stimmungsbericht.

ratunkowe i gospodarcze (pasywiści). Budowano kadry przyszłej armii polskiej nie tylko w Legionach, ale również w niezależnej od zaborców Polskiej Organizacji Wojskowej, rozbudowującym się liczebnie i organizacyjnie skautingu i organizacjach paramilitarnych.

Mimo strat wojennych szeregi działaczy politycznych, samorządowych i gospodarczych były pod koniec okupacji znacznie liczniejsze niż przed wojną. Najczęściej już na poziomie gminy istniała swoista elita — działacze na skalę lokalną, czy też szerszą, powiatową, czasem gubernialną, czy nawet krajową. Nierzadko partie polityczne (Polskie Stronnictwo Ludowe), organizacje ponadpartyjne (Wydział Narodowy Lubelski) miały swe struktury organizacyjne od poziomu gminy, a nawet wsi, poprzez powiat, gubernię (ziemię), po szczebel centralny. Dotyczyło to także POW. Działacze werbunkowi Legionów i POW, podobnie jak aktywiści partyjni, docierali z treściami politycznymi do środowisk robotniczych i chłopskich. Obchody rocznic narodowych, manifestacje patriotyczne, akcje polityczne o charakterze antyokupacyjnym miały, w miarę trwania okupacji, coraz bardziej masowy charakter²¹.

Okupacja austriacka objęła teren, na którym jeszcze przed wybuchem wojny znaczne wpływy posiadały organizacje niepodległościowe, związane z krakowską Komisją Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. Do głównych ośrodków Królestwa, z których rekrutowali się członkowie galicyjskich organizacji paramilitarnych, tajnego skautingu i jego nadbudowy politycznej (Organizacja Młodzieży Narodowej, „Pet” i „Zet”), należały, obok Warszawy, czy Łodzi, ośrodki miejskie i przemysłowe południowej i środkowej części Królestwa: Zagłębie Dąbrowskie, Radom, Kielce, Piotrków i Lublin. Nie bez znaczenia było tu zarówno sąsiedztwo z Galicją, jak i to, że właśnie wschodnia część Królestwa była poddana od półwiecza szczególnie ostrej akcji rusyfikacji (likwidacja unii, utworzenie guberni chełmskiej). W nowych warunkach politycznych nastąpił szybki rozwój ruchu ludowego, socjalistycznego i zawodowego, stanowiących podstawę wpływów obozu, związanego z Piłsudskim. Jednocześnie rosnąca niepopularność nowych władz sprzyjała odbudowie wpływów dotychczasowej orientacji prorosyjskiej („szerokotorowej”), w nowym, pasywistycznym wydaniu. Zachowała ona swe wpływy w instytucjach ratunkowych i gospodarczych, a przez nowe władze była traktowana jako poważny partner polityczny, bardziej godny zaufania niż politycy socjalistyczni czy ludowi.

Nowy podział polityczny, administracyjny i gospodarczy Królestwa pociągnął za sobą ukształtowanie się nowych centrów życia politycznego. Stąd pewna szczególna rola Lublina zarówno w skali okupacji austriackiej, jak i Królestwa, czy nawet całości ziem polskich. Było to wyraźnie widoczne w przełomowych dniach października i listopada 1918 r., ale odnosi się do całego okresu okupacji. Był to największy na terenie okupacji austriackiej ośrodek miejski, w którym miały swe odpowiedniki wszystkie główne kierunki życia politycznego i społecznego Królestwa. Mieściły się tutaj również organizacje obejmujące zasięgiem swego działania całą okupację austriacką. Dotyczy to zarówno niepodległościowego Wydziału Narodowego Lubelskiego, jak i zdominowanego przez endecję Klubu Polskiego, instytucji takich jak Główny Komitet Ratunkowy, lubelska organizacja Centralnego Towarzystwa Rolniczego, wreszcie tworzonych z udziałem i z inicjatywy Generalnego Gubernatorstwa ciał gospodarczych: Kra-

²¹ J. Molenda, *Polskie Stronnictwo Ludowe w Królestwie Polskim 1915–1918*, Warszawa 1965; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wrocław 1984; J. Lewandowski, *Wydział Narodowy Lubelski i jego koncepcje polityczne (1915–1917)*, w: *Szkice z dziejów polskiej myśli politycznej*, pod red. J. Jachymka i A. Kopruckoniaka, Lublin 1987, s. 73–102. Pewne wyobrażenie o sytuacji na poziomie wsi, gminy i powiatu daje praca F. Żurka, *Powiat krasnostawski w walce o niepodległość*, Warszawa 1937.

jowej Rady Gospodarczej i Komitetu Technicznego. Nie bez znaczenia były też nieco łatwiejsze warunki działalności politycznej po austriackiej stronie granicy okupacyjnej. Aktywność polityczna społeczeństwa lubelskiego, a także istnienie w Lublinie Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego, wszystko to nadawało miastu rangę głównego ośrodka życia politycznego na terenie okupacji austriackiej i drugiego, po Warszawie, centrum politycznego Kongresówki.

Był to przy tym ośrodek o wyraźnym obliczu politycznym, z przewagą wpływów obozu Piłsudskiego. Świadectwem niepodległościowych nastrojów społeczeństwa już u progu okupacji było entuzjastyczne powitanie, jakie zgotowano legionistom, wkraczającym do Lublina w ostatnich dniach lipca 1915 r. Entuzjazm i radość, z jaką witano Legiony, traktowane jako symbol niepodległości, nie przesłaniały obrazu wojennej rzeczywistości. Po pierwszym roku wojny zdawano już sobie sprawę z faktu, że rządy zaborcy rosyjskiego zastąpił nowy zaborczy aparat władzy. Nawet jeśli pozwalał on na używanie w życiu publicznym języka polskiego, tolerował polskie obchody narodowe, zdarzało się, że w nich uczestniczył, to przecież również reprezentował obce i nieraz wrogie Polakom cele polityczne. Także ugrupowania aktywistyczne, zakładające budowę państwowości polskiej w oparciu o państwa centralne, krytycznie oceniały zarówno postępowanie okupacyjnej administracji, jak i całą „politykę polską” Niemiec i Austro-Węgier.

Po przeszło dwu latach milczenia zaborców w sprawie polskiej akt 5 XI 1916 r. i następujące po nim deklaracje polityczne otwierały nową fazę budowania polskiego organizmu państwowego na ziemiach zaboru rosyjskiego. Problem, czy powstanie państwo polskie, został jednoznacznie pozytywnie rozstrzygnięty, pozostawały natomiast odpowiedzi na istotne pytania: kiedy, w jakich granicach, w jakim kształcie ustrojowym i z jakim zakresem suwerenności?

Aprobacie aktu 5 XI 1916 r. towarzyszyło wysunięcie przez większość ugrupowań politycznych Królestwa konkretnych żądań, dotyczących tworzenia obiecanej polskiej państwowości. Niepowodzenie akcji werbunkowej od zależnej od Niemców *Polnische Wehrmacht* było świadectwem przeczności politycznej społeczeństwa i rosnącej niewiary w dobre intencje okupantów wobec Polski²².

Po listopadzie 1916 r., budowaniu państwa polskiego „od dołu” towarzyszyło także tworzenie polskich instytucji państwowych „od góry”. Nawet jeśli ich uprawnienia były niewielkie, lub nieokreślone, jak działało się to z Tymczasową Radą Stanu, to z jednej strony przynosiły one wzrost ożywienia politycznego (adresy do TRS, m.in. od rad miejskich, traktujących ją jako pierwszą polską instytucję państwową), z drugiej zaś w jej departamentach podjęto szeroko zakrojone prace przygotowawcze nad organizacją poszczególnych dziedzin polskiego życia państwowego. Kryzys i dymisja Tymczasowej Rady Stanu w sierpniu 1917 r. wymusiły przekazanie w ręce polskie szkolnictwa i sądownictwa, przyspieszyły też powołanie następnej instytucji „o charakterze państwowym”, jaką była Rada Regencyjna. Kolejnym etapem było utworzenie w grudniu 1917 r. gabinetu Jana Kucharzewskiego.

Dokonujące się w kolejnych latach wojny zmiany na frontach i w sytuacji militarnej powodowały przeobrażenia postaw w poszczególnych ugrupowaniach politycznych. Klęski wojenne Rosji, rewolucje 1917 r., a jednocześnie podjęte przez okupantów próby kreowania zależnego od nich polskiego organizmu państwowego, zbliżyły do państw centralnych, przede wszystkim do monarchii habsburskiej, znaczną część dotychczasowych pasywistów, określanych w 1917 r. jako „nowi aktywiści”. Widzieli oni w armiach państw centralnych jedyne gwaranta przed

²² O próbach i rezultatach współpracy pasywistów i aktywistów, najbardziej zaawansowanych w okupacji austriackiej: J. Molenda, *Piłsudzczyca i narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980, s. 339–341.

naciągającą z Rosji i trafiającą na podatny grunt w Królestwie falą rewolucyjną. Starali się też ulokować w przygotowywanym na okres powojenny polskim aparacie państwowym, a jednocześnie nie dopuścić do niego „starych” aktywistów i osób, związanych z lewicą. „Nowi aktywiści” stanowili podstawę polityczną Rady Regencyjnej oraz gabinetu Kucharzewskiego i opowiadali się za austro–polskim rozwiązaniem kwestii polskiej.

W tym samym czasie dotychczasowa lewica aktywistyczna, pod wpływem nastrojów szerokich kręgów społeczeństwa, rozczarowań związanych z działalnością Tymczasowej Rady Stanu, wreszcie w związku ze zmianami spowodowanymi rewolucją lutową w Rosji, przechodziła na pozycje coraz to bardziej wrogie wobec okupantów. Kryzys przysięgowy w lecie 1917 r. oznaczał definitywne zerwanie z aktywizmem i rozbudowę podziemnej POW.

Traktat brzeski miał dla postawy społeczeństwa wobec państw centralnych i ich władz okupacyjnych znaczenie szczególne, wyraźnie konsolidujące. Wydarzenia związane z traktatem wzmocniły polskie aspiracje niepodległościowe i rozwiały złudzenia co do dobrych intencji monarchii habsburskiej w sprawie polskiej. Obnażyły też słabość aparatu władzy okupacyjnej, który dopiero po pewnym czasie zdołał przywrócić względny spokój. Pacyfikacji nastrojów po traktacie brzeskim służyły zarówno poczynania władz okupacyjnych (represje, ale i ustępstwa w sprawie chełmskiej), jak i postawa tych polskich partii politycznych, które uznały (przygotowując się do przejęcia władzy w państwie polskim), że jest jeszcze za wcześnie na decydujące wystąpienie przeciw okupantom.

„Nienawiść wobec Niemiec i pogarda wobec Austrii” to charakterystyka nastrojów w Królestwie Polskim po traktacie brzeskim, sformułowana przez wysokiego funkcjonariusza władz okupacyjnych²³. Pogarda wobec Austrii miała swe źródło w wyraźnym w 1918 r. rozkładzie aparatu państwowego c. i k. monarchii, którego częścią był zarząd okupacyjny. Jednak w końcowych miesiącach okupacji można obserwować ponowne zróżnicowanie postaw wobec okupacyjnego aparatu władzy: kręgi związane z Radą Regencyjną i Radą Ministrów Królestwa Polskiego starały się oprzeć na nim w trakcie przejmowania władzy, lewica różnych odcieni dążyła do jego całkowitej likwidacji. Obóz Piłsudskiego traktował okupację austriacką już na początku 1918 r. jako teren, który, obok Galicji, pierwszy zrzucał obce panowanie i będzie bazą, z której rozpocznie się wyzwolenie ziem, znajdujących się jeszcze w rękach niemieckich. Wychodząc z tych założeń, w październiku 1918 r. skierowano na teren Generalnego Gubernatorstwa wielu polityków i wojskowych, związanych z obozem Piłsudskiego²⁴.

Sytuacja na terenie okupacji austriackiej i w samym Lublinie spowodowała, że obszar ten stał się pierwszym polem rozgrywki w walce o władzę między obozem Piłsudskiego a endeckim rządem Świeżyńskiego, powołanym przez Radę Regencyjną i prowadzącym rokowania w sprawie legalnego przejęcia władzy z rąk c. i k. zarządu okupacyjnego. 3 XI 1918 r. delegatowi rządu Świeżyńskiego w Lublinie, komisarzowi Juliuszowi Zdanowskiemu, przekazał władzę na terenie okupacji austriackiej ostatni lubelski generalny gubernator wojskowy — gen. A. Lipoścak. W istniejącej na terenie Kongresówki sytuacji politycznej gest ten miał czysto formalny charakter, zarówno bowiem w Warszawie, jak i w Lublinie były już zaawansowane przygotowania do powołania w stolicy okupacji austriackiej pierwszego niezależnego od okupantów i noszącego ponadzaborowy charakter Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej. Rząd ten przygotowywał grunt do przejęcia władzy przez Piłsudskiego,

²³ A. Hausner, op. cit., s. 266. Autor tych słów był szefem Sztabu Generalnego MGG od września 1915 r. do wiosny 1918 r., doskonale zorientowanym w sytuacji społeczno–politycznej na terenie obu okupacji.

²⁴ *Narada krakowska z lutego 1918 r.*, oprac. J. Holzer, „Przegląd Historyczny” 1958, t. 51, s. 547 i n.

a wydarzenia lubelskie z przełomu października i listopada 1918 r., mające swoją obszerną literaturę²⁵, odegrały istotną rolę nie tylko z punktu widzenia bieżącej rozgrywki o władzę w przyszłej Polsce, ale także ze względu na kształt ustrojowy II Rzeczypospolitej.

Stosunkowo krótki okres okupacji austriackiej na około 1/3 terytorium Królestwa Polskiego obfitował w wydarzenia polityczne, ale także przyniósł bardzo istotne przeobrażenia postaw ludności tego terytorium, stosunku do władz zaborczych i idei własnej polskiej państwowości. Postawa społeczeństwa Królestwa Polskiego w czasie I wojny światowej nie potwierdziła powszechnych opinii o Polakach jako gotowych w każdej chwili do kolejnego zrywu powstańczego niezależnie od okoliczności i szans powodzenia podejmowanej walki zbrojnej. Bez szerszego odzewu pozostały zarówno wezwania strzelców Piłsudskiego w sierpniu 1914 r., jak i próby ochotniczego werbunku do podporządkowanej Niemcom armii polskiej po akcie 5 XI 1916 r. Także powszechne wzburzenie społeczeństwa okupacji austriackiej po traktacie brzeskim zostało „wygaszone” przez te partie polityczne, które uznały, że moment wystąpienia zbrojnego przeciw zaborczym władzom austriackim i niemieckim jeszcze nie nadszedł.

Taka postawa ludności polskiej, zaskakująca dla zaborców i wielu polityków polskich, rodziła oskarżenia o bierność, brak patriotyzmu i niezdolność do czynu. Były to oskarżenia niesłuszne — postawy ludności wynikały zarówno z doświadczeń ostatnich dziesięcioleci, znaczących niepowodzeniami polskich zrywów antyrosyjskich, jak i z realnej oceny możliwości polskiego wpływu na przebieg konfliktu zbrojnego, w którym uczestniczyły milionowe armie, jak wreszcie z przebiegu działań wojennych na obszarze na północ od Karpat. W pierwszym roku wojny front rosyjsko–niemiecko–austriacki kilkakrotnie przemieszczał się przez Galicję i Kongresówkę, a ze strony ani Rosji, ani państw centralnych nie padły żadne zobowiązania wobec Polaków.

Oskarżenia o bierność były nieuzasadnione przede wszystkim z tego powodu, że lata 1914–1918 to okres wzrastającej podmiotowości politycznej coraz szerszych kręgów ludności. W pierwszych latach wojny (1914–1915) stały naprzeciw, czy też obok siebie, dobrze zorganizowana, dysponująca sprawnym aparatem przemocy, obca, zaborcza władza i słabo zorganizowane społeczeństwo, skoncentrowane przede wszystkim na ochronie materialnych podstaw egzystencji. W latach 1915–1918 sytuacja ta uległa diametralnej zmianie. Klęska Rosji, słabość Austro–Węgier, których żołnierzy i funkcjonariuszy nazywano „dziadami” lub „trepami” i aktywność społeczeństwa, wykazana w latach wojny, to podstawowe wyznaczniki sytuacji w końcowym okresie okupacji. Jesienią 1918 r. rozkładająca się, zdeorganizowana władza okupacyjna nie miała już możliwości użycia siły wobec zorganizowanego, objętego siecią różnego rodzaju struktur społeczeństwa (od oświatowych i ratunkowych poczynając, a na politycznych i wojskowych kończąc). Bezsilność formalnie jeszcze istniejącej władzy zaborczej sprawiła, że do likwidacji okupacji czynnik siły (przemocy), jakim dysponowało zorganizowane społeczeństwo, został użyty jedynie w ograniczonym zakresie.

²⁵ M. in.: A. Ajnenkiel, *Z dziejów Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie*, „Kwartalnik Historyczny”, 1958, t. 65, s. 1057–1090; A. Ajnenkiel, *Przyczynek do działalności Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie*, „Rocznik Lubelski” 1960, t. 3, s. 181–198; J. Pajewski, op. cit., s. 285–291; J. Lewandowski, *Rola Lublina i Lubelszczyzny w październiku i listopadzie 1918 r.*, „Rocznik Lubelski” 1979, t. 21, s. 7–32; J. Lewandowski, *Walka o władzę w Lublinie w październiku i listopadzie 1918 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie–Skłodowska” sec. F, 1978/19179, vol. 33/34, s. 113–134.

Z punktu widzenia budowy niepodległego państwa polskiego bilans okupacji austriackiej można uznać za pozytywny. Nawet rozczarowania do tego najmniej antypolskiego zaborcy odegrały pozytywną rolę, wzmacniając nastroje niepodległościowe. Ale lata okupacji austriackiej nie tylko psychicznie przygotowały mieszkańców południowej Kongresówki do podjęcia trudu budowy własnego, „pełnego” organizmu państwowego jesienią 1918 r. Wiele elementów polskiej państwowości zostało przygotowanych, w mniej lub bardziej gotowej formie, jeszcze w okresie zarządu okupacyjnego. Poza szkolnictwem i sądownictwem, przy pomocy c. i k. władz przygotowywano przyszłe kadry administracyjne, polski charakter miał powstały w czasie wojny samorząd miejski i powiatowy, powstały kadry przyszłej armii nie tylko w osobach członków Legionów i miejscowej POW, ale także tysięcy patriotycznej młodzieży, przeważnie szkolnej, ale także chłopskiej i robotniczej, przygotowywanej do walki o niepodległość w szeroko rozbudowanych, legalnych i półlegalnych organizacjach o charakterze skautowskim, paramilitarnym, turystycznym i innym. Nie bez znaczenia była wreszcie ukształtowana w latach wojny ponadzaborowa legenda takich przywódców, jak Piłsudski, Daszyński czy Haller.

Nie wyczerpując wykazu wszystkich elementów, „użytych” do budowy państwa polskiego w listopadzie 1918 r. i w późniejszym okresie, można stwierdzić, że wiele z nich przygotowano wcześniej na terenie okupacji austriackiej. W tym bilansie trzeba też wziąć pod uwagę, że nie dopuszczono do ich przedwczesnego zużycia w nieprzemyślanych zrywach, czekając na sprzyjające warunki, jakie powstały jesienią 1918 r. Wszystko to świadczyło o dużej dojrzałości politycznej i poważnym zakresie wpływów elit politycznych okupacji austriackiej, ukształtowanych przez doświadczenia lat „wielkiej wojny”.

Austrian Occupation in the Kingdom of Poland (1914–1918)

The Austrian occupation of the Kingdom of Poland was a period of an economic devastation of this territory, in the wake of ruinous wartime exploitation. The entirely different situation in the domain of politics and widely comprehended culture was due to the fact that the occupation authorities created considerably broader opportunities for activity than was the case under Russian rule. The development of political life was expressed both in the lively and, as a rule, legal activity of political parties and blocs (both prewar and those which originated during the war) as well as (from the end of 1916) a gradual erection of the structures of Polish statehood, from the central level down to the commune. The Polonised self-government now included a municipal and county level, while the Polish school system, similarly to cultural life as a whole, experienced swift progress. This situation, particularly during the last two wartime years (1916–1918), facilitated a rapid reconstruction of the Polish state in the autumn of 1918.